КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.531.43(410)

О. П. Євсєєв

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

«СПРАВА АССАНЖА» У ВЕРХОВНОМУ СУДІ СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА

Стаття присвячена аналізу юридичних аспектів «справи Ассанжа», що слухалася у Верховному Суді Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії у лютому 2012 р. Аналізуються аргументи більшості суддів Верховного Суду, які прийшли до висновку щодо необхідності екстрадиції Дж. Ассанжа до Швеції, а також тих суддів, що виклали окремі думки. Підкреслюється політична складова «справи Ассанжа» та ухваленого судом рішення.

Ключові слова: «справа Ассанжа», Верховний Суд Сполученого Королівства, екстрадиція, політична юстиція, англійське право, Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р., судова влада, тлумачення міжнародного договору.

Статья посвящена анализу юридических аспектов «дела Ассанжа», которое слушалось в Верховном Суде Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии в феврале 2012 г. Анализируются аргументы большинства судей Верховного Суда, которые пришли к выводу, что Дж. Ассанж подлежит экстрадиции в Швецию, а также тех судей, которые заявили особые мнения. Подчеркивается политическая составляющая «дела Ассанжа» и вынесенного судом решения.

Ключевые слова: «дело Ассанжа», Верховный Суд Соединенного Королевства Великобритании и Северной Ирландии, экстрадиция, политическая юстиция, английское право, Венская конвенция о праве международных договоров 1969 г., судебная власть, толкование международного договора.

This article analyzes the legal aspects of «Assange Case», which was heard in the Supreme Court of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in February 2012, analyzed the arguments of the majority of judges of the Supreme Court, which concluded that J. Assange should be extradited to Sweden, as well as those judges that dissented. Emphasizes the political component of «Assange Case» and the court's decision.

Key words: «Assange Case», Supreme Court of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, extradition, political justice, English law, the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969, judiciary, interpretation of an international treaty.

Насамперед зазначимо, що розгляд «справи Ассанжа» у Верховному Суді Сполученого Королівства був зумовлений кількома подіями.

Як відомо, протягом 2006–2010 рр. на своєму Інтернет-сайті WikiLeaks.org, головним редактором якого він був, Дж. Ассанж – віддамо належне його мужності – оприлюднив щонайменше 750 000 секретних документів, що стосуються розвідувальної діяльності США в країнах «третього світу», корупції у вищих ешелонах влади, військових злочинів сил коаліції в Іраку і Афганістані, включаючи розстріли мирних жителів, таємниць американської дипломатії. Найбільш плідним для WikiLeaks став 2010 р., коли ім'я

© Євсєєв О. П., 2013

Ассанжа, без перебільшення, стало відоме всьому світу.

Улітку 2010 р., в самий розпал викриттів WikiLeaks, Ассанж здійснив візит до Швеції, де планував розмістити частину своїх серверів. Там він познайомився з двома жінками – активісткою феміністського руху А. Ардін і професійним фотографом С. Вілен. Як згодом напише у своїй книзі спогадів сам Ассанж, «політичні справи вимотують, і я був радий, коли справа дійшла до цих усміхнених і ласкавих жінок…» [1, с. 255]. Чи варто казати про те, що через кілька днів на Ассанжа було подано заяву про зґвалтування, а шведський прокурор видав ордер на його арешт. А оскільки останній до того часу вже перебрався до Великобританії, то шведська прокуратура звернулася до англійців з проханням про екстрадицію Ассанжа в цю країну, виписавши «Європейський ордер на арешт» (European Arrest Warrant), який, у свою чергу, видається згідно з Рамковою угодою Ради ЄС від 13.06.2002 р. щодо тих громадян, які за вчинені злочини підлягають передачі між державами – членами Євросоюзу. Ассанж згодом стверджував: «Я не ґвалтував цих жінок і не можу уявити, що з того, що було між нами, могло змусити їх думати, крім злого умислу, загального плану загнати мене в пастку чи непорозуміння, яке між нами ретельно розпалили» [1, с. 261].

24 лютого 2011 р. британський суд ухвалив рішення про екстрадицію Ассанжа до Швеції. Відхиливши апеляцію, Високий суд Лондона 2 листопада 2011 р. залишив відповідне рішення в силі і, більше того, – заборонив Ассанжу оскаржувати його у Верховному Суді. Нагадаємо, що в країнах загального права можливість перегляду рішень нижчих судів передбачає не тільки відповідне волевиявлення апелюючої особи, виражене у формі скарги, але й дозвіл на апеляцію, що видається судом (так звана процедура certiorari). Однак Верховний Суд, враховуючи величезний суспільний резонанс, або, висловлюючись англійською юридичною мовою, «значну суспільну важливість» (general public importance) цієї справи, самостійно прийняв її до свого розгляду і почав по ній провадження. Так в історії вищої судової інстанції країни з'явилася «справа Ассанжа» – одна з найбільш «гучних» серед тих, яким доводилося займатися Верховному Суду.

Відразу обмовимося, що даний спір – у всякому разі в тому вигляді, в якому він був узятий на розгляд Верховним Судом, – менше всього схожий на судовий розгляд кримінальної справи про зґвалтування. Як вказував лорд Керр, який брав безпосередню участь у судових слуханнях, тут не йшлося про оцінку діяльності Ассанжа як інтернет-активіста чи, всупереч думці багатьох коментаторів, про його екстрадицію в США [2] (хоча захист дійсно наполягав на тому, що як тільки Ассанжа видадуть Швеції, він негайно буде переданий США, громадянином яких є і де йому загрожує смертна кара за розголошення дипломатичних телеграм). В реальності «справа Ассанжа» є лише вершиною айсберга, приховуючи під собою цілу низку інших, не пов'язаних з обставинами цього скандалу, фундаментальних питань міжнародного і, зокрема, європейського права.

Насамперед проблема полягала в тому, чи може Великобританія екстрадувати іноземного громадянина відповідно до згаданої Рамкової угоди та національного Акта про екстрадицію 2003 р., керуючись при цьому запитом іноземної прокуратури (в даному випадку – Швеції), або все ж цього недостатньо, і підставою для екстрадиції має виступати рішення іноземного суду, де хоч якось можна забезпечити змагальність процедури і неупередженість прийнятого рішення. Для відповіді на це запитання суддям Верховного Суду необхідно було здійснити тлумачення терміна «судова влада» (judicial authority) в тому сенсі, в якому він розуміється в Рамковій угоді, з одного боку, і Акті про екстрадицію – з іншого. Таким чином, касаційний перегляд кримінальної справи трансформу-

вався в суперечку про тлумачення міжнародного договору та акта статутного законодавства. Додамо до сказаного, що подібна двохелементність об'єкта інтерпретаційної діяльності Верховного Суду (договір і внутрішньодержавний акт) пояснюється традицією, що історично склалася у Великобританії, згідно з якою міжнародне право визнається лише в тому разі, якщо воно закріплене у формі законодавчих актів, судових рішень або встановленого звичаю [3, с. 115].

Як наслідок, факти самого інциденту були «відкладені в сторону» і не обговорювалися сторонами, а прийняте Верховним Судом рішення являє собою приклад виключно правового аналізу, який представляє значний інтерес для вітчизняних конституціоналістів.

Рішення за результатами розгляду справи було ухвалене Судом у такому складі: Президент лорд Філліпс, лорд Уокер, леді Хейл, лорд Браун, лорд Менс, лорд Керр і лорд Дайсон. Як бачимо, у розгляді справи брали участь сім суддів, що не так вже й часто бувало в практиці Апеляційного комітету Палати лордів і Верховного Суду, який наслідує комітету. Як вказує Г. О. Єсаков, «зазвичай Палата засідала у складі п'яти лордів, вкрай рідко у складі семи лордів» [4, с. 122]. Якщо вірити новітній судовій статистиці, 70% всіх справ Верховний Суд розглядає складом (panel of Justices) в кількості п'яти суддів, 20% – семи суддів і лише в 10% випадків справа розглядається дев'ятьма суддями [5, с. 15]. Рішення по «справі Ассанжа» було прийнято п'ятьма голосами проти двох (леді Хейл і лорд Менс виклали окремі думки).

Як справедливо вказує О. В. Кудрявцева, «зазвичай англійський суддя починає аргументацію не з аналізу нормативного матеріалу, а з констатації фактів. Це виглядає вільною, іноді не позбавленою художніх переваг розповіддю на кшталт такої: «Старий Пітер Безвик був торговцем вугіллям. Все, що у нього було, – це вантажівка, вимірювальні пристрої і терези» [6, с. 168]. Схожу манеру знаходимо і в рішенні у «справі Ассанжа». Воно відкривається «ведучим рішенням» (leading judgment) Президента суду лорда Філліпса, який, у свою чергу, починає з лаконічного опису перипетій, пов'язаних із кримінальним переслідуванням Ассанжа (не вдаючись, втім, до їх юридичної оцінки). Потім, що набагато важливіше, викладаються позиції представників сторін та їх основні аргументи [Тут і далі текст рішення та окремих думок до нього цит. за: 7]. Переходячи до суті питання, зазначимо, що позиція лорда Філліпса і суддів, які його підтримали, ґрунтувалася головним чином на кількох аргументах, що можуть здатися досить екзотичними для праворозуміння вітчизняних юристів.

Аргумент перший. Нинішня система екстрадиції, регламентована Рамковою угодою 2002 р. і яка прийшла на зміну обтяжливим двостороннім угодам між окремими країнами Європи, існує не сама по собі, а є плодом і одним із найбільш виразних результатів глобального процесу євроінтеграції. Остання розуміється не як механічне об'єднання кордонів держав, які колись воювали одна з одною, а також розмовляють різними мовами і мають далеко не тотожний історичний досвід, а, навпаки, виходить із презумпції про глибоку політичну, правову і, якщо завгодно, екзистенційну єдність європейської цивілізації, яка, у свою чергу, утворює простір свободи, безпеки й правосуддя без внутрішніх кордонів та єдиний ринок з вільною та чесною конкуренцією.

До речі, в нашій науці на цей нюанс одним із перших звернув увагу В. В. Речицький, який зрозумів – або, радше, відчув – що політичні і соціальні зміни, що відбулися в Європі на рубежі 1990–2000-х рр., мають історичне значення і знаменують собою щось більше, ніж створення ще одного міждержавного союзу зі смутними історичними перспективами. Скоріше мова йде про те, що в житті, якщо скористатися його виразом, «елітної групи європейських країн»

(куди з повною підставою можна віднести і Великобританію) намітився якийсь великий, доленосний за своїм значенням поворот, який, у свою чергу, вже привів до формування нового політичного світогляду, впровадження унікальної політико-правової парадигми, перші контури якої були окреслені в проекті Конституції ЄС і Лісабонському договорі [8].

Цим же європоцентристським підходом, при всіх помилках, пройняте все рішення Верховного Суду по «справі Ассанжа». Лорд Філліпс та інші судді, які склали більшість, вважали, що при тлумаченні терміна «судова влада» (judicial authority), як він розуміється в Рамковій угоді, необхідно виходити із мети прийняття цього акта. Тут судді проявили себе затятими прихильниками так званої телеологічної (цільової) школи тлумачення міжнародних документів. «Її прихильники виходять з того, – писав учений-міжнародник І. І. Лукашук, – що норма служить певним цілям, виконує певні функції і тому повинна тлумачитися таким чином, щоб забезпечити досягнення цілей і реалізацію функцій» [9, с. 614].

Мета цієї угоди, на думку судового складу, полягала в максимальному спрощенні громіздких і неефективних процедур екстрадиції, що існували раніше. Вона, ця уніфікація, пояснюється впевненістю в цілісності правових та судових систем держав – учасниць ЄС, мінімізацією числа судових помилок, що намітилася в Євросоюзі в останні десятиліття, а також домінантно-правовим завданням посилення боротьби з транснаціональною злочинністю. Все це логічно привело суддів до висновку про те, що в даному контексті термін «судова влада», згадуваний в угоді, необхідно тлумачити розширювально і включати в нього не лише суди, але й інші правоохоронні органи держав – учасниць ЄС, у тому числі прокуратуру (яка, нагадаємо, і клопотала про видачу Ассанжа).

Цей аргумент був поставлений під сумнів баронесою Хейл в її окремій думці. Звичайно, з її точки зору успіхи євроінтеграції останніх років вражаючі, проте вони не повинні затьмарювати головного – прав людини і процесуальні гарантії дотримання цих прав. Підхід же, обраний Верховним Судом, хоча і демонструє деяку претензію на елегантність думки, але з юридичної точки зору виявляється крайньою мізантропією і жахає небезпечною перспективою.

Насамперед не слід переоцінювати значущість і юридичну силу Рамкової угоди. Адже за загальним правилом Рамкова угода в європейському праві пов'язує держави, що її підписали, лише метою, яка повинна бути досягнута, залишаючи при цьому на розсуд самих держав вибір форм і методів досягнення цієї мети. Саме з цієї причини Великобританія роком пізніше була змушена прийняти національний Акт про екстрадицію. А отже, Суд насамперед повинен інтерпретувати акт парламенту. До яких же висновків приводить подібна інтерпретація? Навіть безвідносно до парламентських матеріалів, представляється очевидним, що тлумачення терміна «судова влада» має бути обмежене судом, трибуналом, суддею або магістратом (англійський аналог мировых суддів).

Адже, по-перше, це той єдиний сенс, який використовується в Сполученому Королівстві. Ми можемо говорити про «правові системи» або про «системи правосуддя», коли маються на увазі не лише суди, але й ті, хто бере участь у відправленні правосуддя. Але коли ми використовуємо слово «судовий», під ним розуміються тільки суд, трибунал, суддя або магістрат. По-друге, Акт використовує цей термін як щодо запитуваної (Великобританія), так і стосовно запитуючої держави (в даному випадку – Швеція). Органом, що вирішує питання про видачу особи у Великобританії, є, як відомо, тільки суд. Між тим у британській теорії права діє презумпція, згідно з якою смисл слова в одній частині статуту повинен означати те ж саме, що і в іншій. Отже, запит про екстрадицію може подавати також тільки іноземний суд.

І, нарешті, найголовніше. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., зокрема, в статті, яка гарантує право на справедливий судовий розгляд, розуміє суд як орган, який не залежить від сторін у справі. Таке розуміння сутності і призначення судової влади несумісне зі статусом прокурора, який веде справу і виступає від імені сторони обвинувачення. Це ще один аргумент на користь того, що, виходячи з ідеї незалежності правосуддя, термін «судова влада» має тлумачитися обмежувально.

Аргумент другий. Згідно з п. 3 «b» ч. 3 ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів при тлумаченні міжнародного договору, поряд з його контекстом, враховується наступна практика (subsequent practice) застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення. «Одностороння практика застосування міжнародного договору, – зазначав у цьому зв'язку А. М. Талалаєв, – не може слугувати підставою для його правильного тлумачення. Цінність подальшої практики залежить від того, наскільки вона показує наявність загальної згоди сторін щодо розуміння договору» [10, с. 83]. Ґрунтуючись на зазначеному положенні Віденської конвенції, а також на тому факті, що на сьогоднішній день в 11 державах Євросоюзу (передусім у Франції та Греції) правозастосовна практика з тим чи іншим ступенем невідворотності відносить прокуратуру до органів, що здійснюють правосуддя, члени Верховного Суду прийшли до вже відомого нам висновку. Цей висновок був підданий нещадній дискредитації іншим суддею, що виклав окрему думку, – лордом Менсом.

Слід зазначити, що у «справі Ассанжа» незгода Менса носила настільки фундаментальний характер, що він взяв на себе зобов'язання представити всі аспекти справи, не обмежуючись полемікою з більшістю з окремих питань. У результаті його окрема думка, по суті, є альтернативним судовим рішенням або «антирішенням». На жаль, обсяг даної статті не дозволяє детально зупинитися на всіх його аспектах. Тому ми звернемося лише до тієї частини аргументації, яка присвячена незастосовності почерпнутої з Віденської конвенції категорії «подальша практика».

Справа в тому, що вже на перших сторінках свого leading judgment лорд Філліпс провів вододіл (прямо пославшись при цьому на юридичні словники мовою оригіналу) між англійським «judicial authority» і французьким «autorite judiciaire». Французька версія даного терміна набагато ширше, ніж англійська, що, в свою чергу, укупі з реальною практикою екстрадиції, прийнятою в 10 інших державах (із 28 можливих), дозволило Верховному Суду прийти до оспорюваного Менсом висновку.

Як переконливо показано в окремій думці останнього, таке, досить радикальне, різночитання між англійською і французькою термінологією обумовлено деякими історичними особливостями формування правоохоронної системи Франції і, зокрема, наявністю такого інституту, як магістратура. Остання є комплексним поняттям, що включає в себе сидячу (власне суддівський корпус) і стоячу (прокурори) магістратури. Французька прокуратура формально належить до судової влади, однак підпорядковується Міністерству юстиції, ієрархічно побудована і т. д. Відповідно Вища рада магістратури включає в себе судову і прокурорську палати [Детальніше див.: 11, с. 309, 310]. Однак така модель не має нічого спільного з загальноєвропейською, а отже, оцінювати її як «подальшу практику» не можна, оскільки вона є скоріше нетиповою для Європи і не була підтримана якою-небудь угодою учасників Рамкової угоди, як того вимагає Віденська конвенція. При цьому Менс зробив посилання на інтерпретацію цього конвенційного положення в двотомнику Я. Броунлі «Міжнародне право».

Крім того, Європейський суд з прав людини в постанові по справі *Мєдвєд'єв проти Франції* прямо вказав, що прокуратура повинна бути відокремлена від судової влади в її класичному розумінні. Також Менс звернувся до ще одного джерела європейського права, а саме «Декларації Бордо», в якій чітко і недвозначно сказано, що будь-яке привласнення судових функцій прокуратурою повинно бути обмежене: а) конкретними випадками, зокрема накладенням незначних санкцій; б) неможливістю виносити рішення по суті спору там, де прокуратура здійснювала функцію переслідування, і в) неможливістю бути позбавленим права на розгляд справи незалежним і неупередженим органом, що здійснює судові функції.

Аргумент третій. Мабуть, найбільш суперечливий і нестійкий. Лорд Філліпс та інші члени Суду під впливом доказів, представлених стороною захисту, були змушені визнати, що в первинному проекті Рамкової угоди прокуратура прямо називалася, поряд із судами, в числі органів, які мають право клопотати про екстрадицію. Однак на більш пізньому етапі підготовки тексту цей термін було вилучено з остаточного проекту, породивши тим самим відому невизначеність. На думку Філліпса, це могло свідчити на користь двох варіантів: 1) або прокуратура свідомо позбавлялася подібних повноважень або 2) автори угоди хотіли максимально розширити коло запитувачів суб'єктів, не зводячи його до якого-небудь вичерпного переліку. Із низки причин судді зупинилися на другому варіанті (цікава логіка: згідно з нею виходить, що коли, скажімо, законодавець прибирає із законодавства смертну кару як вид покарання, то він не прагне до її повної заборони, а, навпаки, відкриває шлюзи для застосування необмеженого числа кар до злочинців, у тому числі у вигляді смертної кари).

У своїй окремій думці лорд Менс показав всю хибність подібних уявлень, продемонструвавши при цьому всю «кашу», яка була в головах адептів Рамкової угоди і яка стала настільки очевидною в ході обговорення останньої в Палаті громад. Звернувшись до історичного методу тлумачення, він навів вражаючий фрагмент з матеріалів парламентських дебатів, іменованих в Британії «Hansard»:

«Місіс Данвуди: Що означає "судова влада" для Уряду Її Величності?

Містер Ейнсворт: Я намагався дати відповідь, мої друзі, ще минулого тижня. Єдині люди, яким буде дозволено видавати або виконувати Європейський ордер на арешт, це судова влада, як це зазвичай і буває у разі видачі.

Місіс Данвуди: При всій повазі, я ще раз запитую, що означає визначення "судова влада"? Дайте відповідь на будь-якій мові, яку я можу, хоча б і смутно, зрозуміти, – я розмовляю п'ятьма.

Містер Ейнсворт: Я сказав те, що сказав.

Прем'єр-міністр пан Кемерон пропонує «закінчити фарс».

Резюмуючи дебати, м-р Ейнсворт каже:

«[Місіс Данвуди] попросила мене дати визначення судової влади. Вислухавши коментарі членів опозиції, я думаю, що вони повинні радити своїм друзям і родичам не їздити за кордон. Поклавши руку на серце, я відчуваю себе винуватим зараз, тому що протягом короткого часу, в якому я маю честь перебувати на моїй нинішній посаді, я несу відповідальність за підписання і видачі ордерів, після чого люди спрямовувались в жахливі місця. Я посилав людей до слідчого у Леже, до прокурора у Амстердам, у суд графства Бобіньї, до судді Вебера у Саарбрюкен, до мирового судді Марії Терезі Паласіос Кріадо в центральний суд першої інстанції № 3 в Мадриді. Це в південній Європі… Одному Богу відомо, що сталося з екстрадованими, і чи живі вони досі… »

Що було з Ассанжем далі? Про це знає чи не кожен школяр. Побоюючись екстрадиції в Швецію, 19 червня 2012 р. він увійшов в посольство Еквадору

в Лондоні, щоб попросити там політичного притулку, яке і було йому надано 16 серпня. На щастя, від планів силового штурму посольства, за який виступали США, було вирішено відмовитися. Але до цих пір Ассанж не може покинути територію посольства – в іншому випадку він буде схоплений полісменами Скотленд-Ярду, які встановили там цілодобове чергування. В'їдливі журналісти підрахували, що кожен день подібного роду облоги обходиться британським платникам податків в 11 тисяч фунтів. Сам Ассанж займає в посольстві невелике приміщення, в якому, крім елементарних меблів, є бігова доріжка, ультрафіолетова лампа (для компенсації нестачі сонячного світла), маленька кухня, ванна і комп'ютер з доступом в Інтернет, за допомогою якого він спілкується з вірними йому людьми і отримує інформацію про події в світі. Нещодавно було оголошено про прагнення створити в рідній йому Австралії політичну партію WikiLeaks, імовірно лівого спрямування. Джуліан Ассанж продовжує боротьбу…

Література

1. Ассанж Д. Неавторизована автобіографія / Д. Ассанж. – К. : Темпора, 2012. – 368 с.
2. Lord Kerr. European Arrest Warrants: A European Understanding of «Judicial Authority» as Highlighted in Assange v Swedish Prosecution Authority [Електронний ресурс] / Lord Kerr. – Режим доступу: http://www.supremecourt.gov.uk/docs/speech-120613.pdf.
3. Батлер У. Э. Взаимодействие международного и национального права (на примере Великобритании) / У. Э. Батлер // Сов. государство и право. – 1987. – № 5. – С. 112–118.
4. Есаков Г. А. Судебный контроль за законодательством (английский опыт) / Г. А. Есаков// Конституционный контроль в зарубежных странах / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Норма, 2007. – С. 117–176.
5. The UK Supreme Court: taking stock two years on. – L. : UCL Judicial Institute, 2011. – 30 p.
6. Кудрявцева Е. В. Гражданское судопроизводство Англии / Е. В. Кудрявцева. – М. : Городец, 2008. – 320 с.
7. Assange v The Swedish Prosecution Authority: Judgment [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.supremecourt.gov.uk/docs/UKSC_2011_0264_Judgment.pdf.
8. Речицький В. Конституція Європи як модель політичної цивілізації [Електронний ресурс] / В. Речицький. – Режим доступу: http://www.krytyka.kiev.ua/articles/s.2_6_2005.html.
9. Лукашук И. И. Современное право международных договоров : в 2 т. / И. И. Лукашук. – Т. 1. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 672 с.
10. Талалаев А. Н. Венская конвенция о праве международных договоров. Комментарий / А. Н. Талалаев. – М. : Юрид. лит., 1997. – 336 с.
11. Головко Л. В. Республика Франция / Л. В. Головко // Уголовный процесс западных государств / под ред. К. Ф. Гуценко. – М. : Зерцало-М, 2002. – С. 294–401.